

Wojciech ŚWIĘCH

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Problem mniejszości w relacjach słowacko- -węgierskich i czechosłowacko-węgierskich w latach 1939–1945

Rok 1938 przyniósł wydarzenia ważne zarówno dla Słowaków, jak i Węgrów. Oba narody, chcąc osiągnąć swoje cele, szukały pomocy w III Rzeszy, która próbowała wykorzystać tę sytuację. Część ziem, które po I wojnie światowej zostały przyznane Czechosłowacji, przez kilka wojennych lat – w wyniku tzw. pierwszego arbitrażu wiedeńskiego w listopadzie 1938 roku – znalazła się ponownie w granicach państwa węgierskiego. Słowacy stali się pokąsną mniejszością w granicach Węgier, choć trzeba przyznać, że mimo zmiany granic duża grupa Madziarów żyła nadal na Słowacji (w zależności od źródła od 53 do 67 tys. Węgrów)¹, stając się niejako zakładnikiem ludaków. Natomiast wydarzenia na terenach przyłączonych – określenie to stosują historycy węgierscy, w odróżnieniu od Słowaków, którzy uznają zajęcie tzw. Żitnego ostrova za okupację – odgrywają istotną rolę we wzajemnych relacjach.

Koniec II wojny światowej dał początek zarządzeniom dyskryminującym mniejszość madziarską, co miało być karą za jej postępowanie u schyłku I Republiki Czechosłowackiej oraz postawę podczas rządów Budapesztu na ziemiach odłączonych od Słowacji. Jednak trzeba powiedzieć, iż I Republika Słowacka była, tak jak Węgry, sojusznikiem hitlerowskich Niemiec, więc Madziarzy po II wojnie światowej w pewien sposób mogli się czuć jak „kozły ofiarne”. Postawa mniejszości madziarskiej w latach 1938–1945 wobec Czechosłowacji,

¹ M. Pekár, *Political System and Legal Arrangements of the Position of Ethnic Minorities in Slovakia Between the Years 1939 and 1945. A Survey of the Selected Minorities. The Hungarian Minority*, [w:] *Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918–1945. A survey*, pod red. M. Pekára, Prešov 2011, s. 132.

a potem Słowacji, jest trudna do oceny. Wydaje się, że oba narody – Słowacy oraz Węgrzy – oceniają ten okres wspólnego współżycia z dużym obciążeniem emocjonalnym, co powoduje tylko pogłębianie się wzajemnej nieufności. Trudno zrozumieć relacje słowacko-węgierskie i czechosłowacko-węgierskie bez przybliżenia skomplikowanej historii obu narodów z okresu II wojny światowej. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wydarzeń z lat 1939–1945, które miały i w dalszym ciągu mają ogromny wpływ na kształtowanie się stosunków między oboma narodami.

Najpoważniejszą konsekwencją marcowych dni 1939 roku stało się powstanie I Republiki Słowackiej. Według Węgrów, prawa mniejszości węgierskiej „w tym nacjonalistycznym reżimie, gdzie rządziła jedna partia i który miał totalitarny charakter, były minimalne”². Jednak bardzo pozytywnie do nowej sytuacji odniósł się działacz madziarskiej mniejszości János Esterházy:

uważam za konieczne oświadczyć, że Węgrzy żyjący na Słowacji są wielce zadowoleni ze słowackiej deklaracji niepodległości... Jestem pewien, iż teraz, kiedy los kraju naprawdę zależy od niego samego, słowacki rząd wykaże zrozumienie dla węgierskiej ludności Słowacji. Wierzę, że wyniki tego zrozumienia przyniosą korzyści obu stronom... Pozwólmę wszystkim, najlepiej jak potrafią, wspierać nowy, niepodległy słowacki naród³.

Zdaniem słowackiego historyka, Ladislava Deáka, pozytywne odnoszenie się Esterházyego do słowackiego państwa nie przeszkadzało mu w działaniach przeciwko niemu, jeszcze przed tym, jak ono powstało. Pod koniec lutego węgierski lider podczas wizyty w Berlinie zapewnił, że „Słowacy pragną zjednoczenia w ramach korony św. Stefana”⁴.

Po powstaniu państwa słowackiego ksiądz Jozef Tiso był skłonny rozwiązywać problemy Węgrów tylko na zasadzie wzajemności. W lipcu 1939 roku przyjęto nawet ustawę, która prawa mniejszości węgierskiej wiązała z prawami Słowaków na ziemiach, które Słowacja utraciła na rzecz Budapesztu⁵. Z tego powodu Esterházy często bezskutecznie dopominał się o ustępstwa wobec Madziarów żyjących w państwie słowackim, które – jego zdaniem – w żaden sposób nie mogły naruszyć czy osłabić suwerenności Słowacji. Ze swojej strony na forum parlamentu w grudniu 1939 roku powiedział:

² *Z menšinového štatútu partnerský národ. Maďari v Československu/na Slovensku 1918–1992. Politické memorandum: Návrh na budúce spolužitie*, Hungarian Human Rights Foundation, <http://www.hhrf.org/egyutt/AD-PARTN.HTM> [stan z 23.11.2007] (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

³ Cyt. za: G. Szent-Ivány, *Count Janos Esterhazy*, Astor – Florida 1989, s. 212–213 (tłumaczenie własne z języka angielskiego).

⁴ Cyt. za: L. Deák, *Politický profil Jánoša Esterházyho*, Bratislava 1996, s. 16 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

⁵ M. Hetényi, *Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939–1940*, [w:] *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*, pod red. M. Pekára, R. Pavloviča, Prešov 2007, s. 98.

nie zaprzeczam, że na terytorium przyłączonym do Węgier mają miejsce wypadki, kilku niższych urzędników wprowadziło środki będące w sprzeczności z interesami Słowaków na Węgrzech. Ale środki te wprowadzono wbrew oficjalnemu stanowisku rządu węgierskiego w kwestii mniejszości narodowych i interweniowałem u najbardziej właściwych władz. Mogę zapewnić was Panowie o jednej rzeczy. Kiedykolwiek przedstawiłem realistyczną skargę, która mogła być udowodniona, środek zaradczy nadchodził natychmiast⁶.

Mimo to stosunki słowacko-węgierskie nie były najlepsze. Trudna do rozwiązania stała się kwestia zarejestrowania niezależnej partii słowackiej na Węgrzech. Budapeszt popierał wyłącznie inicjatywy wychodzące od Słowaków, którzy wydawali się uступliwi wobec władz⁷. Z tego powodu Bratysława zabroniła działać Węgierskiej Partii na Słowacji. Dopiero w listopadzie 1940 roku Słowacy zdecydowali się na pewien gest i wyrazili zgodę na aktywność polityczną madziarskiego stronnictwa⁸. Esterházy stwierdził wtedy po raz kolejny, że Węgrzy pozytywnie odnoszą się do słowackiego państwa, a

śluszną polityką narodowościową dostarcza większego bezpieczeństwa niż jakaś Linia Maginota, ponieważ nic nie będzie bardziej wzmacniać państwa niż odczucie jego obywateli, że ono jest ich domem, niezależnie od tego, czy należą do większości, czy mniejszości⁹.

Węgierska Partia na Słowacji prowadziła aktywną działalność w sferze społecznej, społecznej oraz kulturalnej. Jednocześnie jej członkowie szeroko informowali władze w Budapeszcie o tym, co się dzieje w państwie kierowanym przez księdza Tiso, co w opinii słowackiego historyka Martina Lacki należy uznać za działalność szpiegowską¹⁰.

Rząd węgierski pozwolił na początku 1941 roku założyć tylko Związek św. Wojciecha. Słowacy w ramach rewanżu nie sprzeciwili się reaktywacji jedynie Węgierskiego Kulturalnego Związku na Słowacji (SzMKE) (jego działalność została zawieszona w czerwcu 1939 roku)¹¹. W tej sytuacji słowacki premier, Vojtech Tuka, zapowiedział Esterházyemu, iż jeśli Słowacy w najbliższym czasie nie będą mogli założyć własnej partii, to Madziarzy zostaną też pozbawieni swojej reprezentacji. Napięcie nadal wzrastało, a węgierski arystokrata odważył się w lipcu przedłożyć rządowi w Bratysławie memorandum o krzywdach, jakie spotkały Węgrów na Słowacji. Na zasadzie wzajemności, kilka dni potem Emanuel Böhm, przedstawiciel Słowaków na Węgrzech, przedłożył w Budapeszcie podobną skargę¹². Ostatecznie we wrześniu 1941 roku pozwolono działać Sło-

⁶ Cyt. za: G. Szent-Ivany, op.cit., s. 223–224 (tłumaczenie własne z języka angielskiego).

⁷ L. Waters, *Resurrecting the Nation: Felvidék and the Hungarian Territorial Revisionist Project, 1938–1945*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles 2012, s. 137–138, <http://escholarship.org/uc/item/779543v9> [stan z 06.01.2016].

⁸ L. Tilkovszky, *Južne Slovensko v rokoch 1938–1945*, Bratislava 1972, s. 161.

⁹ Cyt. za: G. Szent-Ivany, op.cit., s. 234 (tłumaczenie własne z języka angielskiego).

¹⁰ M. Lacko, *Slovenská republika 1939–1945*, Bratislava 2008, s. 46.

¹¹ L. Tilkovszky, op.cit., s. 162.

¹² Ibidem, s. 163–164.

wackiej Partii Jedności Narodowej¹³. Jednak Budapeszt zdecydował się powołać jej przywódcę Böhma do armii i posłać go na front wschodni. Wtedy Słowacja zapowiedziała, że podobny los może spotkać Esterházyego – i w ten sposób przywódca SPJN pozostał na wolności¹⁴.

Mimo to wzajemne relacje nie polepszały się. W listopadzie można było odczuć w państwie słowackim silne nastroje antywęgierskie, przywołane m.in. rocznicą arbitrażu wiedeńskiego, konsekwencją było zdemolowanie węgierskich domów kultury w Kežmarku i Spiskiej Nowej Wsi. Wywołało to zaniepokojenie Niemiec, które namówiły oba rządy do negocjacji. Tuka żądał rewizji granic, ale ostatecznie zakończyło się na ustaleniu zasad, dotyczących działalności organizacji mniejszości w obydwu państwach¹⁵.

Rząd budapesztański od maja 1942 roku pozwolił wydawać słowackie czasopismo „Slovenská jednota” jako dziennik (wcześniej ukazywało się jako tygodnik). Stało się to dzięki interwencji Böhma u ministra spraw wewnętrznych Słowacji. Lider SPJN zapewnił, że sytuacja mniejszości słowackiej na Węgrzech nieznacznie się poprawiła i dlatego we własnym interesie żądał, aby znalazło to odbicie też w sytuacji Węgrów żyjących w państwie księdza Tisy. Wkrótce jednak Bratysława poczuła się zaniepokojona artykułami w prasie południowego sąsiada, w których sugerowano, że Węgry nie zrezygnują ze swoich tysiącletnich granic. Wzrost napięcia we wzajemnych relacjach dało się zauważyć poprzez „powtórnie nieprzyjazną postawę słowackiej strony przeciwko madziarskiej mniejszości”¹⁶. Budapeszt uznał za stosowne oświadczyć, że w takiej sytuacji nie pozostanie to bez wpływu na los Słowaków w państwie węgierskim.

Źródłem sporów była również kwestia szkolnictwa. Według Słowaków władze węgierskie zamknęły 10 słowackich gimnazjów, 38 szkół miejskich i 386 gminnych, a 900 nauczycieli wygnano¹⁷. Jak pisze Tilkovszky, węgierskie stronnictwo tolerowało akcje, które przybrały formy skrajnego nacjonalizmu. Zmuszano m.in. Słowaków do tego, aby zapisywali dzieci do szkół, gdzie nauczanie prowadzono w języku węgierskim¹⁸.

Rząd w Bratysławie starał się również w kwestii edukacji stosować zasadę wzajemności. Kiedy Budapeszt zablokował powstanie słowackiej szkoły handlowej w Koszycach, podobnej uczelni nie otworzono w Bratysławie, choć w zasadzie już była na to zgoda¹⁹. Esterházy w 1940 roku skarżył się także na

¹³ J. Mitáč, *Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941–1944*, „Pamäť národa” 2010, nr 3, s. 10.

¹⁴ J. Mitáč, *Slováci v maďarskej kráľovskej armáde*, „Historická revue” 2011, nr 9 (rocznik XXI), s. 29.

¹⁵ L. Tilkovszky, op.cit., s. 166–168.

¹⁶ Ibidem, s. 181.

¹⁷ A. Marko, A. Martinický, *Slovensko-maďarské vzťahy: História a súčasnosť vo faktoch*, Bratislava 1996, s. 17.

¹⁸ L. Tilkovszky, op. cit., s. 119–122.

¹⁹ Ibidem, s. 127.

przypadki zwalniania nauczycieli węgierskich z długoletnim doświadczeniem, bez podania powodów takiej kary²⁰.

Odrębną sprawą była kwestia słowackich właścicieli ziemskich. Władze w Budapeszcie chciały się ich pozbyć z ziem, które znalazły się w granicach państwa w wyniku wydarzeń 1938–1939. W marcu 1939 roku południe Słowacji opuścili już w większości koloniści czescy. Jeśli chodzi o słowackich ziemian, Bratysława żądała, aby ci, którzy jeszcze nie zostawili swoich majątków, mogli nadal gospodarować, a w przypadku już wypędzonych pragnęła otrzymać rekompensatę z gospodarstw Węgrów na Słowacji. Jednak nad Dunajem odrzucono takie propozycje, uważając, że majątków węgierskich nie można rozpatrywać tylko z punktu widzenia gospodarczego, gwarantowały one bowiem zachowanie madziarskiej penetracji i tradycji po drugiej stronie granicy. Z tego powodu pojawiła się w Budapeszcie propozycja, aby rząd słowacki w pierwszym rządzie wywłaszczył Węgrów pochodzenia żydowskiego. Słowacy mieli zamiar podczas swojej reformy rolnej pozbawić gospodarstw osoby posiadające obywatelstwo węgierskie, natomiast członkowie mniejszości mogli się obawiać utraty ziemi tylko w przypadku potrzeby wprowadzenia retorsji wobec Węgier. Ostatecznie doszło do porozumienia w drugiej połowie 1941 roku, na mocy którego na Słowacji można było pozbawić obywateli madziarskich majątku, lecz określono, ile ziemi w sumie ma prawo przejąć państwo²¹.

Pomimo tych wszystkich trudności do 1943 roku Esterházy deklarował swoją lojalną postawę wobec Słowacji. Jednak potem, jak twierdzi Ladislav Deák, arystokrata zaczął szukać alibi dla swojego postępowania, gdyż obawiał się przyszłości. Z tego powodu miał on niejako celowo niepochlebnie wyrazić się o państwie słowackim na stacji kolejowej w Popradzie, co przypłacił utratą immunitetu i miejsca w parlamencie. Od lata 1944 roku mniejszość węgierska nie miała swojego reprezentanta w sejmie²².

Madziarski historyk, Kálmán Janics, twierdzi, że na Słowacji pod koniec wojny część społeczeństwa była nastawiona wrogo wobec Węgrów. Według niego słowaccy studenci w Bratysławie wykorzystywali każdą okazję, aby dać wyraz swoim antywęgierskim nastrojom²³.

Jednak jeden z przedstawicieli Komunistycznej Partii Słowacji Ladislav Novomeský w swoich wspomnieniach na temat ruchu oporu i przygotowań do powstania stwierdził, iż wielu Węgrów pozostało bardziej wiernych Republice niż wielu Słowaków oraz Czechów²⁴. Natomiast inny komunista, Karol Šmidke, w swoim raporcie dla przywódców Komunistycznej Partii Czechosłowacji,

²⁰ G. Szent-Ivany, op. cit., s. 234.

²¹ L. Tilkovszky, op. cit. s. 89–99.

²² L. Deák, op. cit., s. 19.

²³ Szerzej na temat kwestii mniejszości w czasie wojny: K. Janics, *Czechoslovak Policy and the Hungarian Minority*, New York 1982, s. 54–71.

²⁴ J. Purgat, *Od Trianonu po Košice*, Bratislava 1970, s. 218.

przebywających w Moskwie, napisał: „można powiedzieć, że Madziarzy na Słowacji zachowali się w odróżnieniu od Niemców godnie, jest między nimi większość demokratów i wielu o orientacji lewicowej”²⁵. Wynika z tego, że w pewnej części słowackich kół politycznych postawa Węgrów nie była postrzegana jako destruktywna wobec państwa.

Podczas powstania słowackiego jego władze, według Juraja Purgata, nie uważały wszystkich Węgrów za faszystów. Gustaw Husák w swoich wspomnieniach twierdzi, że kiedy na Słowacji trwały walki z Niemcami ani Komunistyczna Partia Słowacji, ani Partia Demokratyczna nie poruszały kwestii wysiedleń mniejszości, a rozważano tylko wymianę obywateli pomiędzy państwami²⁶. Jednak Ján Bobák pisze, że słowackie ww. stronnictwa zaczęły już wtedy walczyć o władzę i z tego powodu ich liderzy kreowali się na obrońców interesów narodowych. Komunistyczny członek Słowackiej Rady Narodowej głosił m.in., że trzeba dokonać radykalnego rozwiązania problemu mniejszości i nie będzie się robić żadnego rozróżnienia między Niemcami i Węgrami²⁷. Historycy publikujący swoje książki w okresie komunizmu raczej pomijają to milczeniem, podkreślają natomiast fakt organizowania się słowacko-węgierskich czy też czysto węgierskich oddziałów partyzanckich.

W zarządzeniu SRN z końca września 1944 roku zaznaczono, że członkami rad powiatowych oraz miejskich nie powinni być Niemcy, Węgrzy i czołowi działacze Hlinkowej Słowackiej Partii Ludowej oraz Hlinkowej Gwardii, niezależnie od tego, czy przewinili przeciwko państwu, czy nie. W tym samym miesiącu wydano również inny akt prawny – na jego mocy na Słowacji miały pozostać tylko te szkoły z wykładowym językiem węgierskim, które powstały do 6 października 1938 roku. Zdaniem Šutaja, w ten sposób Słowacy chcieli zlikwidować konsekwencje zajęcia południowych ziem słowackich po arbitrażu wiedeńskim, ich celem nie było bynajmniej osłabienie szkolnictwa madziarskiej mniejszości²⁸.

Hitlerowcy zdławiли wystąpienie zbrojne na Słowacji do końca października, ale SRN działała nadal i przejmowała władzę wraz z postępowaniem armii radzieckiej. Na początku lutego 1945 roku wydała *Manifest*. Znalazły się w nim fragmenty dotyczące obywateli narodowości węgierskiej:

ekspONENTY madziaryzacji i feudalnego faszystowskiego reżimu, których na obsadzone ziemie Słowacji po roku 1938 posłała pesztańska władza, muszą odejść tam, skąd przyszli. Położenie tutejszych węgierskich obywateli będzie zależeć od tego, jak określą się wobec słowackiego narodu, nowej Czechosłowacji i wobec ich demokratycznej i słowiańskiej orientacji. Powinnością Madziarów o poglądach demokratycznych jest wyko-

²⁵ Cyt. za: Š. Šutaj, *Mad'arská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Bratislava 1993, s. 20 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

²⁶ J. Purgat, op. cit., s. 224.

²⁷ J. Bobák, *Mad'arská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*, Bratislava 1996, s. 20.

²⁸ Š. Šutaj, op. cit., s. 20–22.

rzenie wszystkie faszystowskie, antysłowackie i hungarystyczne elementy. Zmadziaryzowanym obywatelom słowackiego pochodzenia umożliwimy włączenie się do słowackiego narodowego życia²⁹.

Autorzy tego dokumentu nie wykluczali, iż Węgrzy na Słowacji będą mogli mieć własne szkolnictwo czy odprawiać msze w ojczystym języku. Takie zapewnienia wydawały się realne tym bardziej, iż wkrótce ogłoszono zapisy do szkół wedle zasady – słowackie dzieci do słowackiej szkoły, a węgierskie dzieci do madziarskiej szkoły³⁰. SRN zwracała również w swoich zarządzeniach uwagę na to, aby rady narodowe współpracowały z Węgrami o demokratycznych poglądach. Właściwe komisje powołane w powiatach, gdzie mieszkała węgierska ludność, miały stworzyć doradcze ciała z demokratycznych warstw madziarskich mieszkańców³¹. Bobák przekonuje, że w tym czasie

wbrew negatywnym doświadczeniom z okupacji południowej Słowacji nie dominowała histeria nacjonalistycznego rewanżu i szowinizmu, jaką wykorzystywało się w Czechach przeciwko Niemcom³².

Na przełomie lutego i marca 1945 roku w Koszycach odbyła się konferencja Komunistycznej Partii Słowacji, na której ogłoszono uchwałę przewidującą re-słowakizację południowej części kraju, a miano tego dokonać poprzez przekazanie ziemi węgierskich obszarników w ręce słowackich chłopów. Zresztą już wcześniej SRN zdominowana przez komunistów zdecydowała o zajęciu majątków powyżej 50 ha, będących własnością Węgrów i Niemców³³. Podczas tego zjazdu nie mówiono nic o masowych wysiedleniach, a nawet wspomniano o możliwości

aktywnego uczestnictwa „demokratycznej” części Węgrów przy narodowym oczyszczaniu, w walce przeciw węgierskiej irredencie i przy wygnaniu niemieckich i węgierskich intruzów z ziem Słowacji³⁴.

Jednak trzeba powiedzieć, że była to iluzja, a Madziarzy nie mogli liczyć na powrót warunków przedwojennych, gdyż czechosłowaccy politycy – komuniści w Moskwie oraz partie polityczne skupione wokół Beneša – już od dłuższego czasu nosili się z zamiarem rozwiązania kwestii mniejszości narodowych w sposób radykalny. Już w listopadzie 1944 roku władze Czechosłowacji na uchodźstwie w Londynie przedstawiły memorandum Wielkiej Brytanii, USA i ZSRR, w którym, co prawda, stwierdzono, iż kwestia mniejszości madziarskiej jest problemem mniej niebezpiecznym niż sprawa niemiecka, ale zarezerwowano sobie

²⁹ Cytat za: J. Purgat, op. cit., s. 259 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

³⁰ A. Kastory, *Rewanż za Monachium: z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945–1947*, Kraków 1996, s. 51.

³¹ Š. Šutaj, op. cit., s. 30.

³² J. Bobák, op. cit., s. 33 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

³³ A. Kastory, op. cit., s. 51.

³⁴ Cytat za: J. Bobák, op. cit., s. 36 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

prawo postępować wobec Węgrów w ten sam sposób, jak wobec Niemców³⁵. Trzeba powiedzieć, że po wydarzeniach 1938 roku Beneš rozważał pozbycie się z granic przyszłego państwa mniejszości, które uważał za winne rozbicia Czechosłowacji – tak powstała idea państwa słowiańskiego (konkretne działania podjęto już w latach 1942–1943). Według jednego z przygotowanych projektów, z ziem słowackich miało być wysiedlonych 400 tysięcy osób narodowości węgierskiej³⁶.

Siły polityczne z Czech i Słowacji w drugiej połowie marca 1945 roku spotkały się w Moskwie, gdzie doszło do porozumienia odnośnie do programu rządowego. Został on ogłoszony na początku kwietnia w Koszycach. Zawierał m.in. plany dotyczące mniejszości narodowych, które zamieszkiwały w granicach państwa. Ich kwestia miała być rozwiązana na zasadzie kolektywnej winy. Oficjalnie za takim podejściem przemawiały doświadczenia zarówno historyczne, jak i te z niedalekiej przeszłości, a władze czechosłowackie uważały swoje podejście za gwarancję tego, że już nigdy nie dojdzie do tragedii wojennej.

Obywatelstwo Czechosłowacji według programu mieli zagwarantowane tylko aktywni antyfaszyści węgierscy i niemieccy.

Innych obywateli niemieckiej i madziarskiej narodowości obywatelstwa się pozbawi. Mogą oni potem optować za Czechosłowacją, przy czym urzędy Republiki pozostawiają sobie prawo indywidualnie zdecydować o każdym podaniu³⁷.

W maju 1945 roku Beneš wydał dekret, który określał, kogo można uznać za Węgra bądź Niemca. Były to osoby, które podczas któregośkolwiek spisu ludności w Czechosłowacji od roku 1930 twierdziły, że są narodowości węgierskiej lub niemieckiej, były członkami narodowych grup, formacji oraz partii skupiających Niemców i Madziarów w Czechosłowacji³⁸. Wszyscy oni utracili obywatelstwo na mocy kolejnego dekretu dwa miesiące później. Ludzie ci zostali pozbawieni opieki zdrowotnej, nie wypłacano też starszym osobom emerytur. Uniknęli tego antyfaszyści i osoby spośród narodów słowiańskich, które pod naciskiem deklarowały się jako Madziarzy (czy też Niemcy). Program koszycki przewidywał konfiskatę majątków obywateli czechosłowackich pochodzenia madziarskiego i niemieckiego, którzy skompromitowali się współpracą z hitlerowskimi Niemcami i Węgrami.

Według Janicsa, Beneš łączył antyfaszizm z ideą słowiańskiego państwa i z tego powodu chciał się pozbyć mniejszości. Aby usprawiedliwić takie podejście, prezydent Czechosłowacji odwołał się do sloganu samoobrony narodowej. Pozbycie się Węgrów i Niemców traktował jako sprawiedliwą karę za zbiorową zdradę państwa. Węgierski historyk twierdzi, że najważniejszą rolę w rozbiciu

³⁵ Ibidem, s. 21.

³⁶ Por. Š. Šutaj, op. cit., s. 35–36.

³⁷ Ibidem, s. 34 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

³⁸ J. Bobák, op. cit., s. 106.

Czechosłowacji odegrali ludacy, a Madziarzy tylko walczyli o swoje demokratyczne prawa. Głosi on, że najbliższym satelitą III Rzeszy była tisowska Słowacja, która wzięła udział w ataku na Polskę i wcześniej niż państwo Horthyego wprowadziła program likwidacji Żydów (Esterházy w 1942 roku jako jedyny w parlamencie nie głosował za ich deportacją)³⁹. Janics wyraża opinię, że po pokonaniu słowackiego faszyzmu antysemityczne nastroje zamieniono na nienawiść wobec Madziarów, którzy stali się obiektem ataków opinii publicznej. Jego zdaniem, co prawda, Słowacy mieli uraz do osób pochodzenia madziarskiego, ale nienawiść wobec nich nie była spontaniczna, a stała się raczej wynikiem masowej manipulacji polityków, chcących przy pomocy sloganu kolektywnej winy uzasadnić działania w interesie Słowacji. Można odnieść wrażenie, że Janics zmierza do stwierdzenia, iż z Węgrów w pewnym sensie zrobiono „kozłów ofiarnych” po to, aby zatuszować współpracę niemiecko-słowacką podczas II wojny światowej, a ludność węgierska nigdy nie utożsamiała się z ideą faszyzmu, ograniczając się do kooperacji z Hitlerem tylko w kwestii naprawienia krzywd Trianonu⁴⁰.

Jednak Vladimír Clementis zaraz po wojnie twierdził, że z państwem słowackim pod opieką Niemiec wcale nie identyfikował się naród. Jego zdaniem przywódca tego organizmu państwowego

mieli jawnie antysłowacką przeszłość (Tuka), albo przynajmniej nigdy nie żyli duchem słowackiej tradycji i z duchem tym się nie zżyli (Tiso, Mach itd.). W obu przypadkach byli to ludzie stanowiący smutną spuściznę po węgierskim ucisku narodowym⁴¹.

Po ogłoszeniu programu koszyckiego to Węgrów uznano za zdrajców Czechosłowacji. Bobák twierdzi, że stosunek mniejszości węgierskiej do odnowy integralności terytorialnej Słowacji można charakteryzować ogólnie jako pasywny i indyferentny. Według niego komplikacje nastąpiły dopiero, kiedy czescy politycy emigracyjni zaczęli szerzyć na ziemiach słowackich antymniejszościową atmosferę⁴².

Jak pisze Stephen Kertész, Madziarzy zostali pozbawieni środków do życia – zwolniono ich ze służby państwowej, nie wypłacano im emerytur. Posługiwanie się językiem węgierskim na ulicach kilku miast bądź nawet w komunikacji pocztowej zostało zakazane. Madziarskich duchownych przeniesiono do słowackich kościołów, ludność pozbawiono prawa używania ojczystego języka podczas posług religijnych⁴³.

³⁹ D. Kusá, *Historical trauma in ethnic identity: the years of homelessness of the Hungarian minority in post-war Slovakia*, [w:] *Power and the People: A Social History of Central European Politics, 1945–56*, pod red. E.C.M. Breuning, J. Lewisa, G. Pritcharda, Manchester 2005, s. 139.

⁴⁰ K. Janics, op. cit., s. 24–36.

⁴¹ V. Clementis, *Niechciana niepodległość*, [w:] *Kwestia słowacka w XX wieku*, pod red. R. Chmela, Gliwice 2002, s. 340.

⁴² J. Bobák, op. cit., s. 31.

⁴³ D. Kertész, *Between Russia and the West*, Hamilton ON, Buffalo NY 1992, s. 139.

Lider KPS zdecydował się zawiesić członkostwo wszystkim Węgrom, zalecano im wyjazd z kraju. Postępowano tak, mimo że stanowili oni znaczny odsetek w szeregach stronnictwa. Teraz jednak nie chodziło o pozyskanie Madziarów, a raczej o ich pozbycie się, co uznano za słowacką rację stanu⁴⁴. Partia Demokratyczna nie pozostawała w tyle, a stosunek do ludności węgierskiej wyraził jeden z jej przywódców Jozef Lettrich: „nie ścierpimy mniejszości tego narodu, który podkopał podstawy naszego państwa”⁴⁵.

Według słowackiego historyka to przede wszystkim komuniści w ścisłej współpracy z siłami bezpieczeństwa, pełni rewolucyjnego zapału, postanowili np. „oczyścić” Bratysławę z Niemców i Węgrów. Podobne wydarzenia w 1945 roku miały potem miejsce w innych miastach. W ten sposób lewicowi politycy „na fali prymitywnego nacjonalizmu budowali swoje pozycje w walce o uzurpowanie politycznej władzy”⁴⁶.

Na Słowacji działały też sądy ludowe. W przeciągu kilku miesięcy po ogłoszeniu programu koszyckiego ukarały one i deportowały z granic państwa około 39 tysięcy osób narodowości węgierskiej. Do końca 1945 roku skazano już ponad 75 tysięcy Madziarów. Często byli to rolnicy, których ziemię i dobytek konfiskowano⁴⁷. Kertész podkreśla, że wielu Węgrów uznano za winnych zdrady państwa tylko z powodu przynależności do węgierskich partii, a przecież powstały one legalnie za zgodą władz, co więcej, ich przedstawiciele zasiadali nawet w parlamencie⁴⁸. Z punktu widzenia tego historyka członków mniejszości spotkała więc niesprawiedliwość.

Rząd czechosłowacki w obliczu słabego poparcia ze strony mocarstw próbował naciskać na Budapeszt, aby ten zgodził się na negocjacje w sprawie wymiany i wysiedleń ludności. Jednak stanowiska obu stron wydawały się bardzo dalekie. Politycy madziarscy zdecydowali się dopiero na rozmowy, kiedy rząd w Pradze nasilił akcję przesiedlania Węgrów w głąb Czech. Akcji tych dokonywano na podstawie dekretów o obowiązku pracy i konfiskacie mienia. W efekcie w latach 1945–1947 około 45 tysięcy Madziarów musiało opuścić swoje rodzinne strony i zamieszkać w innej części Czechosłowacji. Natomiast rozmowy międzyrządowe na linii Praga–Budapeszt doprowadziły do wymiany ludności między państwami. W ten sposób 75 tysięcy Węgrów z Czechosłowacji przeniosło się na Węgry w ramach umowy o wymianie ludności⁴⁹. Władze prowadziły rów-

⁴⁴ A. Kastory, op. cit., s. 52.

⁴⁵ Cyt. za: Š. Šutaj, op. cit., s. 36 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

⁴⁶ J. Bobák, op. cit., s. 43 (tłumaczenie własne z języka słowackiego).

⁴⁷ *Problems related to the so-called „Beneš Decrees”*, Government Office for Hungarian Minorities Abroad, <http://www.htmh.hu/benesangol.htm> [stan z 13.12.2003].

⁴⁸ D. Kertész, op. cit., s. 155.

⁴⁹ *From minority status to partnership. Hungarians in Czechoslovakia/Slovakia 1918–1992* (1993). An analysis by the political movement Coexistence, Bratislava/Pozsony/Pressburg, <http://www.hungarianhistory.com/lib/unmaking/part5-1.pdf> [stan z 9.01.2016].

niez intensywną politykę resłowakizacji madziaryzowanych obywateli. Reeducacją w słowackim duchu narodowym planowano objąć około 350 tysięcy osób⁵⁰.

Czechosłowackie władze zastosowały wobec Węgrów zasadę kolektywnej winy, choć polityczna elita (wywodząca się przeważnie z chadecji) madziarskiej mniejszości do końca 1938 roku starała się znaleźć sposoby rozwiązania problemów przy użyciu demokratycznych mechanizmów. Również Węgrzy o lewicowych poglądach aktywnie brali udział w manifestacjach w obronie państwa, organizowanych przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji (we wrześniu i październiku 1938 roku, m.in. w takich miastach, jak Koszyce i Trnovec nad Váhom)⁵¹. W czasie II wojny światowej madziarskie stronnictwo na Słowacji, kierowane przez Jánosa Esterházyego oraz Andora Jarossa, nigdy nie przyjęło ideologii nazistowskiej. Przedstawiciele węgierskiej społeczności sprzeciwiali się także działalności ugrupowania Strzałokrzyżowców na terenie Słowacji. Pod koniec wojny politycy reprezentujący madziarską mniejszość dystansowali się wyraźnie od proniemieckiego rządu w Budapeszcie⁵².

Dla węgierskich historyków ikoną madziarskiej społeczności na Słowacji stał się Esterházy. Jednak nie ma wątpliwości, iż kierowana przez niego partia dążyła do podważenia mapy Europy ustalonej po I wojnie światowej. W celu naprawienia „krzywdy Trianonu” słowaccy Madziarzy szukali pomocy nie tylko w Budapeszcie, ale także w nazistowskich Niemczech. Ponadto należy przychylić się do stwierdzenia, iż Esterházy jako parlamentarzysta głosował za wszystkimi prawnymi normami, które przyczyniły się do budowania na Słowacji totalitarnego systemu. Nie stronił on również od antysemitkich wypowiedzi, choć w maju 1942 roku jako jedyny zagłosował przeciwko deportacji Żydów⁵³. Pod koniec wojny, kiedy było już wiadomo, że pokonanie Hitlera jest coraz bliższe, madziarska społeczność na Słowacji wyraźnie odcinała się już od III Rzeszy i proniemieckich władz w Budapeszcie.

Węgierska mniejszość nie przyczyniła się do rozpadu Czechosłowacji w takim samym stopniu, jak sudeccy Niemcy. Nie przyjęła też w zasadzie nazistowskiej ideologii, choć w pewnym stopniu współpracowała z III Rzeszą, aby osiągnąć swoje polityczne cele. O roli Madziarów w Czechosłowacji, a następnie I Republice Słowackiej potrzebna jest jeszcze racjonalna i wszechstronna dyskusja naukowców po obu stronach Dunaju, oparta na materiałach archiwalnych. Jednak niezbędne jest wówczas spojrzenie na historię w szerszym kontekście,

⁵⁰ M. Mevius, *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*, Oxford 2005, s. 157.

⁵¹ A. Simon, *Postoj maďarskej menšiny v rokU 1938 a jej interpretácia v súčasnosti*, [w:] *Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika II)*, pod red. J. Šutajovej, M. Ďurkovej, Prešov 2008, s. 186–187.

⁵² E. Irmanová, *Maďarská menšina na Slovensku a její místo v zahraniční politice Slovenska a Maďarska po roce 1989*, Ústí nad Labem 2005, s. 224.

⁵³ *Vyhlasenie Historického ústavu SAV k osobe Jánosa Esterházyho*, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, <http://www.history.sav.sk/esterhazy.htm> [stan z 11.01.2016].

z uwzględnieniem sytuacji politycznej na Słowacji (nie tylko w odniesieniu do madziarskiej społeczności) w przededniu rozpadu Czechosłowacji i w trakcie II wojny światowej.

Bibliografia

- Bobák J., *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*, Bratislava 1996.
- Deák L., *Politický profil Jánoša Esterházyho*, Bratislava 1996.
- Irmanová E., *Maďarská menšina na Slovensku a její místo v zahraniční politice Slovenska a Maďarska po roce 1989*, Ústí nad Labem 2005.
- Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918–1945. A survey*, pod red. M. Pekára, Prešov 2011.
- From minority status to partnership. Hungarians in Czechoslovakia/Slovakia 1918–1992 (1993)*. An analysis by the political movement Coexistence, Bratislava/Pozsony/Pressburg, <http://www.hungarianhistory.com/lib/unmaking/part5-1.pdf> [stan z 9.01.2016].
- Janics K., *Czechoslovak Policy and the Hungarian Minority*, New York 1982.
- Kastory A., *Rewanż za Monachium : z dziejów czechosłowackiej polityki wobec sąsiadów w latach 1945–1947*, Kraków 1996.
- Kertész D., *Between Russia and the West*, Hamilton ON, Buffalo NY 1992.
- Kwestia słowacka w XX wieku*, pod red. R. Chmela, Gliwice 2002.
- Lacko M., *Slovenská republika 1939–1945*, Bratislava 2008.
- Maďarská menšina na Slovensku v procesoch transformácie po roku 1989 (identita a politika II)*, pod red. J. Šutajovej, M. Ďurkovej, Prešov 2008.
- Marko A., Martinický A., *Slovensko – maďarské vzťahy: História a súčasnosť vo faktoch*, Bratislava 1996.
- Mevius M., *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*, Oxford 2005.
- Mitáč J., *Slováci v maďarskej kráľovskej armáde*, „Historická revue” 2011, nr 9 (rocznik XXI).
- Mitáč J., *Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941–1944*, „Pamäť národa” 2010, nr 3.
- Politické memorandum: Návrh na budúce spolužitie*, Hungarian Human Rights Foundation, <http://www.hhrf.org/egyutt/AD-PARTN.HTM> [stan z 23.11.2007].
- Power and the People: A Social History of Central European Politics, 1945–56*, pod red. E.C.M. Breuning, J. Lewisa, G. Pritcharda, Manchester 2005.
- Problems related to the so-called „Beneš Decrees”*, Government Office for Hungarian Minorities Abroad, <http://www.htmh.hu/benesangol.htm> [stan z 13.12.2003].
- Purgat J., *Od Trianonu po Košice*, Bratislava 1970.
- Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*, pod red. M. Pekára, R. Pavloviča, Prešov 2007.
- Szent-Ivány G., *Count Janos Esterhazy*, Astor – Florida 1989.
- Šutaj Š., *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*, Bratislava 1993.
- Tilkovszky L., *Južne Slovensko v rokoch 1938–1945*, Bratislava 1972.
- Vyhlásenie Historického ústavu SAV k osobe Jánoša Esterházyho*, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, <http://www.history.sav.sk/esterhazy.htm> [stan z 11.01.2016].
- Waters L., *Resurrecting the Nation: Felvidék and the Hungarian Territorial Revisionist Project, 1938–1945*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles 2012, <http://escholarship.org/uc/item/779543v9> [stan z 06.01.2016].
- Z menšinového štátu partnerský národ. Maďari v Československu/na Slovensku 1918–1992*.

Politické memorandum: Návrh na budúce spolužitie, Hungarian Human Rights Foundation, <http://www.hhrf.org/egyutt/AD-PARTN.HTM> [stan z 23.11.2007].

Summary

The problem of minorities in Slovak-Hungarian and Czechoslovak-Hungarian relations 1939–1945

The aim of this article is to show how the Slovak-Hungarian and Czechoslovak-Hungarian relations were shaped during the Second World War and immediately after its completion. The First Slovak Republic and Kingdom of Hungary were allies of Nazi Germany. It didn't contribute to a reduction of tension between both nations. Representatives of minorities tried to soothe the tension between Bratislava and Budapest, though they did that mainly for fear of negative consequences of their own position. The above text focuses mainly on the events that caused that up till now the Slovaks and the Hungarians find it hard to trust each other.

Keywords: Hungarian minority, Czechoslovakia, Slovakia, János Esterházy, World War II, collective guilt.

Słowa kluczowe: węgierska mniejszość, Czechosłowacja, Słowacja, János Esterházy, II wojna światowa, kolektywna wina.